

Bartošek, Jaroslav

K syntaktické klasifikaci tzv. modálních vsuvek

In: *Otázky slovanské syntaxe. III, Sborník symposia "Modální výstavba výpovědi v slovanských jazycích"*, Brno 27.-30. září 1971. Vyd. 1. Brno: Universita J.E. Purkyně, 1973, pp. 261-264

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/120866>

Access Date: 10. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

K SYNTAKTICKÉ KLASIFIKACI TZV. MODÁLNÍCH VSUVEK

0. Výrazy typu *asi, jistě, možná, patrně, pravděpodobně, prý, govorjat, kažetsja, konečno, mozet byt, nesommenno, verojatno* aj., nazývané nejčastěji modálními vsuvkami, nejsou v syntaxi slovanských jazyků uspokojivě a jednotně definovány. Nejednotnost se projevuje zejména v názorech na to, zda jsou nebo nejsou členy větného vzorce, a pokud jsou, zda tvoří syntagma s jedním z větných členů nebo zda se vztahují k predikačnímu jádru jako celku.

Příčinou této nejednotnosti jsou potíže pramenící z nedostatku formálních hodnotících kritérií. Všechny distinktivní znaky, zejména tvaroslovné a slovně-druhové, běžně užívané k analýze sémantických vztahů a syntaktických závislostí na rovině větné stavby, jsou totiž u těchto výrazů negativní.

1. Pozitivní, a to poměrně pravidelné a jednotné, jsou však výsledky zkoumání modálních vsuvek a příbuzných výrazů na rovině výpovědní výstavby.¹ Intonačně a slovosledně se převládá většina těchto výrazů v češtině i v ruštině chová jako komponent vztahující se k jádru výpovědi. Tak např. dané výrazy jsou intonačně začleněny do promluvového úseku spolu s jádrem výpovědi, jsou-li v jeho blízkosti, a naopak, samostatný úsek tvoří zpravidla tehdy, jsou-li od zvukového jádra výpovědi odděleny nebo jsou-li pro to jiné, např. rytmické důvody. Intonační začlenění do promluvového úseku je obecně mnohem častější než vytčení vsuvky nebo realizace předělu na její hranici. Mimo eliptické výpovědi replikové povahy (*Přijdeš? Snad.*) modální vsuvky nikdy netvoří zvukové centrum výpovědi nebo úseku. (Nejsou jádrem výpovědi.)

Ani pozice modálních vsuvek ve výpovědi není tak libovolná, jak se jeví na větné úrovni. Více než 65 % z tisíce zkoumaných výrazů ve vybraných prózách K. Čapka a současné sovětské literatury je umístěno uprostřed výpovědi, z valné části před jejím zvukovým centrem (tj. před centrem jádra výpovědi, je-li složeno z více než jednoho slova). 30 % výrazů leží na počátku výpovědi, ale i v této pozici se často pojí přímo k jádru. Je to ve výpovědích s tzv. subjektivním pořádkem slov. Jen asi 4 % modálních vsuvek je na absolutním konci výpovědi. Pozice vsuvek těsně, nikoliv těsně před jádrem a za ním má stylovou funkci (rozdílnou výpovědní dynamiku), i když zde hrají úlohu některá důležitější slovosledná pravidla, která vždy nedovolují realizovat spojení modální vsuvka + jádro.

Z pozorování mnoha badatelů je zřejmé, že modální vsuvky se vztahují k jádru výpovědi i významově. Tak např. M. Dokulil uvádí příklad *Patrně váš chlapec rozbil okno*, u Kopečného najdeme výpovědi *Prý Karel to udělal*,

¹ Viz o tom můj článek *Výstavba výpovědi s nepredikativními postojovými výrazy*, ČsRus XIII (1968), 229–236.

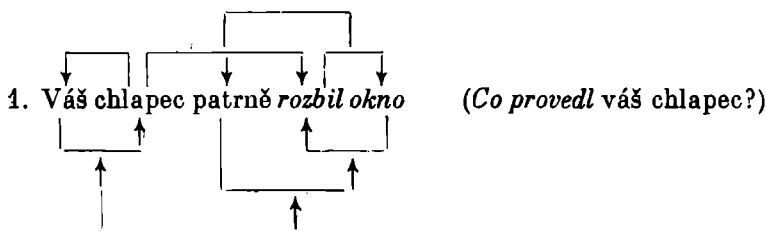
Asi sem to položil, *Sedněte si třebas na lavice*, Galkina—Fedoruková má ve své syntaxi příklad *Brigada rabotajet sečas, verojatno, v sadu*, atd.²

2. Syntaktickou povahu modálních vsuvek pomocí prostředků výpovědní výstavby můžeme pozorovat např. na větě uváděné M. Dokulilem. Do základní podoby *Váš chlapec rozbil okno* můžeme na různá místa zavést modální vsuvku *patrně* a získat tak tyto nepříznačné, gramaticky sice shodné, avšak z hlediska výpovědní výstavby i sémantiky rozdílné varianty:

1. *Váš chlapec patrně rozbil okno* (Co provedl váš chlapec?)
2. *Váš chlapec rozbil patrně okno* (Co rozbil váš chlapec?)
3. *Patrně váš chlapec rozbil okno* (Kdo rozbil okno?)
4. *Patrně váš chlapec rozbil okno* (Čí chlapec rozbil okno?)
5. *Patrně váš chlapec rozbil okno*³ (Co se stalo?)

Rozdílnost těchto pěti variant je dána tím, že každá z nich je reakcí na jiný kontext (konsituaci), a že tedy v každé z nich jsou jiné východiskové a jádrové složky.

Je známo, že prostředky výpovědní výstavby zasahují „nepřímou, prostřednictvím výstavby významové, a to v těch případech, kde je tato stavba neurčitá“, do roviny větné stavby.⁴ Budeme-li tedy znaky výpovědní výstavby, jako je promluvvový úsek, pořádek slov a členění na východisko a jádro, považovat z nedostatku větných znaků za suplující distinktivní znaky roviny větné stavby, bude se nám sémantická struktura a struktura syntaktických závislostí v pěti uvedených variantách s modálními vsuvkami jevit různě:⁵

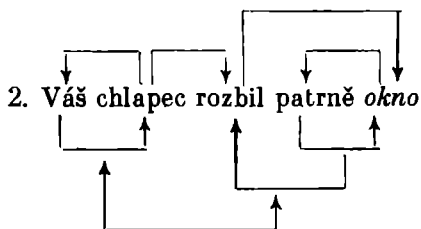
Znaky: promluv. úsek — *patrně rozbil okno*
 pořádek slov — *patrně rozbil okno*
 jádro výpovědi — *rozbil okno*

² M. Dokulil, *K modální výstavbě výpovědi*, Studie a práce lingvistické I, 1954, 225; F. Kopečný, *Základy české skladby*, 1962, 90; Je. M. Galkina-Fedoruk, *Sovremennyyj russkij jazyk, Sintaksis*, 1957, 329.

³ Podobný ruský příklad v mém článku citovaném v pozn. 1.

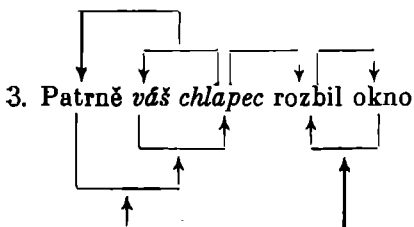
⁴ F. Daneš, *Intonace a věta ve spisovné češtině*, 1957, 95.

⁵ Vazby pod následujícími příklady vyjadřují sémantické determinace a predikaci. Determinační vazby směřují od složek určujících k určeným, predikační vazby jsou oboustranné (jsou pojaty jako vzájemné přizpůsobení). Vazby nad příklady znázorňují směr syntaktické závislosti a směřují od dominujícího členu k závislému. Terminologie a mechanismus tohoto členění jsou přejaty ze studie K. Hausenblase *Syntaktická závislost, způsoby a prostředky jejího vyjadřování*; Bulletin VŠR JL II, 1958, 23 n., v níž autor takto analyzuje příklad *Stará láska nerezaví*.

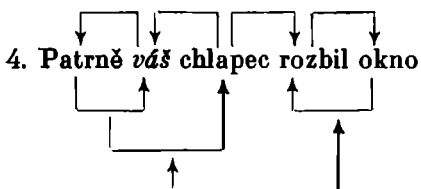
(Co rozbil váš chlapec?)

Znaky: promluv. úsek — *patrně okno*
pořádek slov — *patrně okno*
jádro výpovědi — *okno*

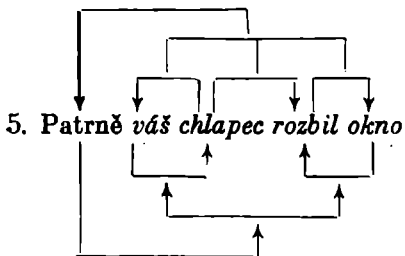
(Kdo rozbil okno?)

Znaky: promluv. úsek — *patrně váš chlapec*
pořádek slov — *patrně váš chlapec*
jádro výpovědi — *váš chlapec*

(Čí chlapec rozbil okno?)

Znaky: promluv. úsek — *patrně váš (chlapec)*
pořádek slov — *patrně váš*
jádro výpovědi — *váš*

(Co se stalo?)

Znaky: promluv. úsek — *patrně + ...*
pořádek slov — *patrně + ...*
jádro výpovědi — celá výpověď

Z uvedených příkladů vyplývá, že modální vsuvky nestojí zcela mimo větu ani v ní nejsou neorganickým cizím tělesem, „střelou v lidském organismu“,

jak je obrazně nazval A. M. Peškovskij. Naopak. Mimo výjimky (ty existují, poněvadž řazení mod. vsuvek do vět není kodifikováno) se chovají jako pravidelná determinativní složka toho větného členu (případně několika větných členů nebo i celé věty), který z hlediska aktuálního členění představuje její jádro. Tak ve variantě 1 výraz *patrně* determinuje přísudkovou část *rozbil okno*, ve variantě 2 determinuje objekt *okno*, ve 3. variantě podmětovou část *váš chlapec*, ve 4. variantě přívlastek *váš* a konečně v 5. variantě je modálním výrazem *patrně* determinována celá věta. Je pochopitelné, že k tomuto zjištění nestačí analýza větná, nýbrž se předpokládá předběžná analýza kontextová. Syntaktická analýza tzv. modálních vsuvek se tak stává předmětem nadvčetně syntaxe (teorie promluvy, tematické analýzy textu). Z formálně syntaktického hlediska lze způsob jejich připojení kvalifikovat jako intonací, pořádkem slov a aktuálním členěním signalizovanou závislost na dominujícím členu, části věty nebo i celé větě. Tato závislost má všechny znaky tzv. přimykání.

3. Pojetí funkce modálních vsuvek jako determinátoru přísudku (*patrně rozbil*), přísudkové části (*patrně rozbil okno*) nebo celé věty (*patrně váš chlapec rozbil okno*) není ničím novým. Takové vsuvky jsou často hodnoceny jako adverbiální určení nebo tzv. větné adverbiální určení. Zdá se však, že je možné přiznat jim i funkci determinátoru jmenných složek věty (*patrně okno*, *patrně váš chlapec*, *patrně váš*).

Nabízejí se tři možnosti, jak zapojení modálních vsuvek do věty hodnotit:

a) Podle vžitě konvence lze modální vsuvky tvořící syntagma se substantivem pokládat za atributivní komponent, všechna ostatní syntagmata pak za komponent adverbiální. Je to analogie k existující konvenci *chůze lesem — chodit lesem*.

b) Analogicky k modálním a fázovým spojením typu *chtěl rozbít, začal rozbíjet* je možné modální vsuvky typu *patrně rozbil*, *patrně okno* vyloučit z větné syntagmatiky a považovat je za „analytický modální morfém“ nebo „modální sousloví“ v rámci jediného větného členu.⁶

c) Můžeme však vyjít i ze skutečnosti, že modalita tohoto typu je považována (vedle vztahu přívlastkového nebo objektového) za samostatný, svérázný druh determinace, uplatňující se v syntaktickém plánu.⁷ Bylo totiž dokázáno, že modální vsuvky, podobně jako jiné určující větné členy, upřesňují věty, větné členy nebo části souvětí.⁸ Tato okolnost dovoluje uvažovat o tom, že modální vsuvky se v syntaxi jeví jako samostatný větný člen, a to formálně závislé modální určení. Povahou své vazebnosti se modální určení nejvíce podobá adverbiálnímu určení a přívlastku. Avšak zatímco tyto určující větné členy v podstatě upřesňují pojem tím, že jej zužují, modální určení upřesňuje způsob a míru platnosti kteréhokoliv větného členu, části věty nebo i celé věty, např. na ose ano-ne, z hlediska subjektivního vztahu mluvčího ke sdělovanému obsahu výpovědi.

⁶ Na možnost takového chápání upozorňuje F. Kopečný v *Základech české skladby*, 152n.

⁷ Viz o tom např. F. Kopečný, *Základní pojmy souvztažnosti syntaktické*, O vědeckém poznání soudobých jazyků, 1957, 217; L. Durovič, *Modálnost*, 1956, 181; Je. V. Krotevič, *O svazjach slov v slovosočetaňii i predloženiï*, Russkij jazyk v škole, 1958, č. 5.

⁸ Srov. např. M. Zatovkaňuk, *Neosobni predikativa a útvary přibuzné, zvláště v ruštině*, 1965, 50n.